

Pozitivizmin Mirası

Sayın başkan, değerli dinleyiciler!

Pozitivizmin mirası, uzun bir zamandan beri pozitivizimle aralıklı da olsa uğraşan bir kişi olarak hep ilgimi çeken bir konu olmuştur. Çünkü entelektüel planda karşımıza çıkan bir takım sorunların, bu felsefe anlayışıyla bir şekilde ilgi içinde olduğunu sanıyorum. Bu sorunları genel hatlarıyla burada sizinle paylaşacağım, sonuçlarımı sizlerle tartışmaya çalışacağım.

Pozitivizm derken Viyana Çevresini kastediyorum; yani Aguste Comte pozitivizmi veya Antik çağ'dan falanca filozofunun pozitivist felsefeye yakın düşüncelerini dikkate almıyorum.

Viyana Çevresi, 1910'lu yıllarda Viyana'da ortaya çıkmış hepimizin, adını sıkça işittiğimiz bir akım. Tabii yalnız Viyana'da değil Almanya'da da bunun bir kolu var ama esas itibariyle bu akımın Viyana'da doğduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Bu felsefenin bence çok önemli yönlerinden bir tanesi, günümüze kadar hala daha etkisini sürdürüyor olmasıdır. Bana öyle geliyor ki pozitivizm, Antikçağdan beri gelen bir anlayışın ulaştığı sonuç noktası ve son nokta. Miras derken de bu özellikleri dikkate alıyorum.

Pozitivizm bir miras olmasının dışında şu özelliğini de tartışmaya çalışacağım: Acaba bu miras bize ne kazandırdı ve bu mirasın acaba sonuna mı geldik?

İnanıyorum ki, çok ayrıntılı olarak değinmeyeceğim ama, pozitivizm bugün sadece bir felsefe ekolü olmayıp, sanata, hukuka edebiyata yani yaşamımızın her alanına girmiş bir zihniyeti temsil etmektedir. Tıpkı Aristoteles'in düşüncesinin uzun bir dönem, Newton'a kadar ve hatta günümüze kadar nasıl her alanda din alanında, hukuk alanında, her alanda etkisini sürdürmüşse, pozitivizm de biraz böyle olmuştur. İşte bu sebeple Pozitivizm, sıradan bir felsefi anlayış olmaktan öte bir anlam taşımaktadır.

İçinde yaşadığımız için bu felsefeyi çok fazla fark etmiyor olabiliriz. Ona yer yer göndermeler yapmak suretiyle aşağıda bu özelliğini açıklamaya çalışacağım. Bu noktada, bir yanlış anlamının önüne geçmek istiyorum; şunu demek istemiyorum: Pozitivizm öyle bir düşünce sistemidir ki başka hiçbir düşünce sistemi onun kadar etkili olmamıştır. Elbette pozitivizm dışında etkili olan başka düşünce akımlarından da söz etmek mümkündür. Ama pozitivizm çok yönlü bir şekilde günümüz düşüncesini etkilemiştir.

Pozitivizmden üç temel noktada bahsedeceğim. Birincisi kuruluş koşullarının, kuruluşundaki özelliklerin, oluşum şartlarının dikkate alınmasıdır. İkinci olarak pozitivizmin problemlerini ana hatlarıyla ele almaya çalışacağım. Son olarak da bu akımın ulaştığı nokta üzerinde kabaca durmaya çalışacağım.

Bu ekolün kuruluşunu 20. yy. ın hemen başlarında Morris Schlick'in çalışmalarına bağlamak mümkündür. M. Schlick, Max Planck'ın yanında doktorasını yapmış olan bir fizikçidir. Schlick, Viyana'da etrafında, kişiliği, karizmatik yapısı ile hepsi bilim adamı olan birtakım kişileri toplar; farklı bilimlerden gelen ve hiçbirisi felsefeci olmayan bu kişiler, bir takım felsefi sorunları tartışırlar. Bu tartışmalar zaman içerisinde pozitivizm, yeni pozitivizm, Viyana Çevresi, Mantıksal Emprizm adıyla bilinen ekolün doğmasına sebep olmuştur.

Fakat şu çok açık ki, tarihte hiçbir şey bir anda ortaya çıkmadığı gibi, bir anda da bitmiyor. Viyana Çevresi referans noktası olarak Schlick'in bu girişimine bağlantılı olsa da ele alınan sorunların bir geçmişi mevcuttur ve bu geçmiş içerisinde de bir hazırlayıcı kişiler, hazırlayıcı görüşler, hazırlayıcı bir takım ekoller bulunmaktadır. Kuruluş koşulları derken de bunlara birazcık değinmek gerektiğini düşünüyorum.

Viyana Çevresi'nin doğuşunda rol oynayan en önemli akımların başında, Ernst Mach gelmektedir. Ernst Mach'ın bir özelliği fizikçi olması. Ernst Mach'ın özelliklerinden diğeri ise bir filozof, duyumcu bir filozof olmasıdır. Çok katı, taviz vermeyen bir duyumculuğu savunmaktadır. Bu duyumculuğun bir özelliği, çağının bilimsel gelişimine uygun olmasıdır. Çünkü Mach, duyumculuğu dolayısıyla Newton'un mutlak uzay-zaman kavramını eleştirmiştir, bu da rölativitenin doğuşunda önemli bir etkidir. Nitekim Einstein'ın otobiyografisinde söylediği gibi, bu eleştiri onun üzerine doğrudan etki yapıyor. Ama öte yandan yine Mach döneminde atom ile ilgili çalışmalar var; Mach'ın duyumculuğu atomculuğun gelişimine bir bakıma engel oluyor. Çünkü Mach, atomların duyulanamadıklarını dolayısıyla var olamayacaklarını söylüyor. Yani Mach'ın duyumculuğun bilime hem bir katkı hem de ona engel olma özelliği var. Duyumculuğunun diğeri bir özelliği, metafizik karşıtı bir felsefe anlayışını içermesi.

Benim dikkatinizi çekmek istediğim nokta, Mach'ın felsefi anlayışının çağının bilimsel gelişimine son derece uygun özellikler taşımasıdır. Ama en önemlisi, metafizik karşıtı tutumudur. Çünkü bu tutum, Viyana Çevresini karakterize eden çok önemli bir özelliktir.

Morris Schlick ve arkadaşlarının ortak özelliği, geleneksel felsefeye karşı çıkmaları, bu felsefeyi ortadan kaldırmak istemeleridir. Onlar için filozoflar birtakım felsefe problemlerini tartışmışlar, tartışmışlar ama hiçbir şey çözememişlerdir. O halde şu soruyu

sormanın yeridir: bugüne kadar çözülmeyen bir şeyi de bundan sonra nasıl çözelim? O halde biz felsefeye öyle bir yön verelim ki artık bu geleneksel olan, tartışılmış ama hiçbir sonuca götürülemediği soruları bir kenara bırakalım. Felsefeyi bu tür sorulardan, - bunlar elbette metafizik sorulardır- kurtaralım.

Bu nasıl olacak diye sorarsanız, Çevre düşünürlerinin birer bilim adamı oldukları dikkate alınırsa, sorunun cevabı, felsefeyi bilim örneğine göre inşa etmeleri olacaktır. Bilimi felsefeye örnek olarak alınca doğrulama kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bilim, deney ve gözlem acılığıyla hesabı verilebilen yargılardan kurulur. Yani şöyle düşünüyorlar: bilimde bir yargının hesabını verebilmek, onu doğrulamak demektir. Doğrulanabilirlik bilimsel olmanın bir ölçütü olduğu kadar metafiziği dışlamanın da bir aracıdır.

Elbette bilimin doğrulaması, felsefenin doğrulamasıyla özdeş değil; çünkü bilimdeki doğrulama deney ve gözlemlerle yapılmaktadır. Bu ilke felsefeye nasıl uygulanacaktır? İşte bu noktada Russell gibi mantıkçıların hatırlamak gereklidir. Çünkü felsefede doğrulama mantıksal/dilsel bir işlemdir. Dolayısıyla Mach'la birlikte mantıkçıları da dikkate almamız gerekmektedir.

Çevre düşünürlerinin bu çok yeni görüşleri savunmalarının gerekçeleri arasında, o dönemin Viyana'sının oldukça hareketli, hatta o zaman için devrimci diyebileceğimiz bir havanın olması, belli oranda da olsa bir faktör olarak sayılabilir. Nitekim Otto Neurath'ın kısa bir süre de olsa o yıllarda Sovyetler Birliği'ne bağlı sosyalist bir yönetimin bakanlığını yapmıştır. Sosyal çevre yenilikleri destekleyen bir ortam sunsa bile değişimin tek başına asıl etkeni değildir. Sadece bir yan etkidir; asıl etken, sürecin kendi iç yapısıdır.

Bu gibi yan etkenler dışında asıl etken, o dönemdeki bilimsel arka plandır. Esasen bilim ve felsefe etkileşmesinin sadece Viyana Çevresi ile sınırlı olmadığını bence özellikle belirtmek gerekir. Şahsi inancım, herhangi bir filozofu tek başına ele almak yani döneminin özellikle bilimsel çalışmalarından kopuk olarak anlatmak, sanıyorum hiçbir zaman yeterli değildir. Mesela Kant'ı, Newton'un ortaya koyduklarıyla ilgisini kurmadan veya Descartes'ın "res extensa"sını, "res cogitans"ını o dönemin bilimsel sorunlarını bir kenara bırakarak anlayamayız ve anlatamayız. Benzeri şekilde bilim tarihini de felsefe tarihi ile birlikte düşünmeksizin kurgulayamazsınız. Bir filozofun sözlerini aktarmak ile onun sistemindeki kavramlar arasındaki bağıntıyı ve sonuçta problemi yeniden kurgulayıp sunmak kavramlar ve problemler arasında çok yönlü ilişki tasarlamak aynı şey değildir.

Bu açıdan baktığımız zaman da Newtoncu bilim anlayışının ve bu anlayış üzerine kurulmuş felsefi sistemin açıklama gücünü kaybetmesi, yani açıklayamadığı olgularla karşılaşılması, yeni bir arayışa yani Viyana Çevresi'ne zemin hazırlamış olmaktadır. Yani

yeni bilimsel çalışmalar, Newtoncu bilim anlayışının boşluklarını gözler önüne sermiş, yeni bilimsel sistemin felsefi yorumuna gereksinim olduğu anlaşılmıştır. Yeni felsefi yorumlara duyulan ihtiyaç, Viyana Çevresi adıyla bilinen akımın doğması anlamına gelmektedir.

Viyana Çevresi'nin bilimle ilişkisi, daha önceki akımlara göre çok daha temeldedir. Çünkü bilim, Çevre düşünürleri tarafından doğrudan örnek alınmış, felsefe yapmanın önşartı olarak seçilmiştir. Çevre düşünürleri, felsefeyi, bilim örneğine göre kurmak istemişlerdir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi her dönemde felsefe ile bilim arasında bir etkileşim hep olagelmıştır. Ancak, bilim ve felsefe arasındaki süregelen ilişki Çevre düşünürleri için çok özel bir yere sahiptir. Bu filozoflar için felsefe, metafiziğin tamamen dışında olmalıdır. Bunun da yolu, felsefenin bilim örneğinde olduğu gibi cevabı verilebilir sorularla uğraşmasıdır. Bilimde deney ve gözlem, soruların cevabının verilmesinde kullanılan yöntemdir; fakat felsefenin önermelerini bu yolla ispatlamak olanağı yoktur. Felsefe de bunun paraleli “doğrulama işlemi”dir. Felsefe, doğrulanabilir yargıları konu almalıdır. Diğer bir deyişle felsefe, kendi yöntemini kullanarak doğrulama olanağı olan yargılara yönelmelidir. Bu arada, pozitivist felsefenin sorunlarından birisi, doğrulamanın kendisi olacaktır; yani “doğrulama nedir?” ve ikinci olarak da “doğrulama nasıl yapılır?” soruları bu filozofların gündemini oluşturacaktır.

“Doğrulama” kavramının başlangıçta metafiziği elemeye yarayan bir süzgeç, bir ayraç, bir kriter olarak ortaya çıktığını biliyoruz. Hemen o dönemde bilimsel çalışmalarla ilgi içinde olan doğrulamanın karşısında, Popper'ın yanlışlanabilirlik kavramının olduğunu biliyoruz. Ama doğrulama ve yanlışlama (ya da yanlışlanabilirlik) kavramlarının, istenilen amaca hizmet etmedikleri çok kısa bir sürede anlaşılmıştır. Daha sonra, doğrulama yerine “pekiştirebilme”, yanlışlama yerine ise “çürütülebilirlik” kavramlarının geçmiştir. Bütün bunları, Viyana Çevresi'nin başlangıçtaki hedeflerinin çok kısa bir süre içerisinde sulandığını, sulandırıldığını ve yeni bir takım problemlere geçildiğini belirtmek için, işaret etmek için söyledim.

Bu gün ilginç olan nokta, pozitivistten sözederken, günümüzün bazı felsefe ekollerinin de etkisiyle bence fazlasıyla ağır, ağdalı bir metafizik anlayış çerçevesinde Viyana Çevresi'nin baştaki problemlerini tartışıyoruz. Pozitivizmin amaçlarına hiç de uygun düşmeyen bu durum, belki de felsefenin tarihsel doğal gelişiminin bir sonucudur. Bu da Pozitivizmin bir anlamda mirasıdır. Pozitivizmin günümüzdeki diğer bir mirası, bu akımı bence hala daha sorguluyor olmamızdır; bu sorgulamayı pozitivistin sorunu olmayan konularla ilgi içinde yapıyoruz ve sonunda da onu suçlu ilan ediyor veya yüceltiyoruz. Halbuki pozitivistin bence daha farklı özelliklerini tartışmamız gerekir. Bu özellikler

aşağıda üzerinde duracağım gibi, Aristoteles ile başlayan bir anlayışın -bir şeyi rasyonelleştirerek kavrama anlayışının- ulaştığı son noktayı temsil etmesidir.

Bilimsel gelişimin felsefi sorunlara bir arkaplan oluşturduğunu, bu sebeple felsefi ortam için son derece önemli bir yer tuttuğunu söyledim. İsterseniz oradan başlayalım. Bilimsel gelişimin yani Newton'da en üst noktasına ulaşan gelişimin çok temel niteliklerinden bir tanesi, nicel bir dil kullanılıyor olmasıdır. Nicel dil kullanılması Newton'la doruk noktasına ulaşmıştır. Burada Copernik, Kepler, Galileo gibi diğer bilim adamları unutulmuş değil; bütün bu dönemi sembolik olarak Newton'un adı altında anıyorum. Newton ile işaret edilen bilimin özelliği ise nicel bir dil kullanarak olayların açıklamasını yapılabilmesi, sonuçta da hem kullanılan dil açısından –matematiği kastediyorum- hem de tabiatın yeni bir anlayışla tasvir edebilmesidir. Konumuzla ilgisi açısından bakarsak bu anlayışın diğer bir ilginç yanı, bilimin konusunu belirli olgularla sınırlaması ve ona tanımlanmış bir bakış açısı ile yaklaşmasıdır.

Fizik dünyanın Newtoncu anlayışla tasvirinde yeni olan özelliklerden diğeri, tabiata “niçin”lerle değil “nasıl”larla yaklaşılmasıdır. Çünkü matematik dil ile desteklenen aksiyomatik sistem bize bu yöne çekmektedir. Bu fark aynı zamanda Aristotelesçi bakış açısının değişmesi, doğayı algılayışımızın, ona sorulan soruların değişmesi ve doğanın da farklı bir açıdan görülüp tasvir edilmesi anlamına gelmektedir.

Fakat sanıyorum burada gözden kaçırılmaması gereken hassas bir nokta vardır. Bu nokta, çok temel bir ögenin Aristotelesçi anlayıştan Viyana Çevresi düşünürlerine kadar ulaşmasıdır.

Elbette Aristoteles'den Newton'a geçiş, çok köklü bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Bu farklılık özellikle, bir takım temel kabullerin değiştirilmesi ve nicel bir dilin kullanılmasıyla karakterize edilebilir. Newton ile başlayan değişim, özellikle nicel bir dilin kullanılması, Viyana Çevresi ile de sürmüştür. Çünkü Viyana Çevresi filozofları ile birlikte, dilin ve düşüncenin, hem yapısının hem de işleyişinin nicel bir dil aracılığıyla kavranılması yönünde bir gelişim gerçekleşmiştir. Sembolik mantık bu değişimi sağlayan araç olmuştur.

Bütün bu köklü gelişim ve değişimlere rağmen Aristotelesçi bir anlayış, bu anlayışın temel bir ögesi varlığını hep sürdürmüştür. Konunun rasyonelleştirilerek kavranılması, sanırım bu anlayışın temel ögesidir. Diğer bir ifadeyle, inceleme konusu ister fizik dünya ister dil veya düşünce olsun, rasyonel bir kurgunun bütün bu alanlarda kendini tekrar ettiği kabul edilmiştir.

Eğer çok genel çizgileriyle ifade edersek, Newtoncu yeni bakış açısının felsefi olarak temellendirilmesi, Kant felsefesiyle gerçekleşmiştir. Bu felsefenin eleştirisi ise Viyana

Çevresi düşünürlerinin başlıca amacını oluşturmuştur. Eleştirilerin dayanağı olarak da, Rölativist felsefenin getirdiği yeni kavramları kabul etmek gerekir.

Viyana Çevresi'nin doğuşu ve özelliklerinden bahsedilirken doğrulama kavramı öne çıkartılır ki bu doğrudur; ben de nitekim bir çok yazımda bu kavramı ele almaya, konuşmalarımın üzerinde durmaya çalıştım. Fakat eğer pozitivismi veya Viyana Çevresi'ni daha geniş bir açıdan anlamak istersek çıkış noktası olarak Çevre düşünürlerinin “zaman” ve “mekan” kavramlarıyla ilgili görüşlerini dikkate almamız gerekir.

Bilindiği gibi “zaman” ve “mekan” kavramları Kant'ın temel sorunudur. Kant, aynı zamanda yukarıda da işaret edildiği gibi, Newton fiziğinin felsefi yorumunun en üst noktasıdır. Bu yorum, Newton fiziğinin epistemolojik olarak temellendirmekte; diğer bir ifadeyle zaman ve mekan kavramlarını içermektedir.

Konuşmamın başında da işaret ettiğim Mach ile başlayan eleştiriler de Newton'un zaman ve mekan kavramları üzerinedir. Morris Schlick'in çıkış noktasında bulunan problemler de yine bu kavramlardır. Peki nedir problem? Kant bilginin ön koşulu olarak zaman ve mekanı bir kategori olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Gerçekten de ben şimdi Kant gibi düşünmeye çalışıyorum, tabii çok basite indiriyorum, fizik dünyaya ilişkin herhangi bir nesneyi alalım: bu nesne hakkında gözlem ve deney yoluyla, en genel anlamda empirik olarak söyleyebileceğim her şey, zaman ve mekanı bir ön koşul olarak kullanır. Çünkü fizik nesnelere zaman ve mekan içinde yer tutarlar. Fizik dünya söz konusu olduğunda, bizim günlük yaşantımızda kullandığımız zaman ve mekana ilave olarak Newton sisteminde tanımlanan “mutlak uzay” ve “mutlak zaman” kavramlarının da ayrıca dikkate alınması gereklidir.

Önce Mach, duyumcu bir filozof olarak “göster bakayım nerde bu mutlak zaman ve mekan?” diye sordu. Eğer mutlak uzay mutlak zaman kavramı kaldırılırsa, Newton sistemi de ayakta duramaz. Mach ne dedi?: mutlak uzay ve mutlak zaman yok! Bakın Berkeley o da aynı şeyi söylemişti. Bu empirist/duyumcu gelenek, Viyana Çevresi'nin de empirist/duyumcu geleneğinin de temelini oluşturuyor. Çevre düşünürlerinin hemen önünde duran Mach, Newton'un zaman ve mekan anlayışını yok sayan bir eleştiri yöneltiyor.

İkinci olarak, Moris Schlick'in farkına vardığı bir şey var. O da kurulmaya başlanan Einstein'ın rölativite teorisi. Bir fizikçi olarak Schlick'in dikkatini çeken nokta, rölativite teorisinin yeni bir zaman ve mekan tanımı gerektirmesidir. Burada hemen dikkatinizi çeken husus, yeni bir zaman ve mekânın kavramı tanımlamakla, hem Kant anlamında zaman ve mekânın tanımları hem de onların apriori bir kategori olarak kabul edilmesi yıkılmış olacaktır. Çünkü artık, Newton'un ve Kant'ın örnek aldığı mekânın, Öklidyen mekânın tahtının

yıkılması sözkonusudur. Bu tahtı işgal eden “apriori” kavramı ve fizik dünyanın Newtoncu ve Kantçı yorumları da ister istemez tartışma gündeminin ilk sıralarını gelecektir.

Ne var ki Çevre düşünürlerinin empirist gelenekten geldiklerini de unutmamak gerekir; yapılacak açıklamalarında bu geleneğe uyulması gerekmektedir. Viyana Çevresi düşünürlerinin belki de tek ortak özellikleri bu noktada yatmaktadır. Çevre düşünürlerinin empirist anlayışlarını ele alabilmek için Galileo ve Newton gibi düşünürlerin katkıları üzerinde kısaca duralım.

Newton fiziğinin bir özelliği, cisimlerin hareketlerini yasalar çerçevesinde ifade edebilmesidir. Bu aynı zamanda evrende olup biten her şeyinin hareket kavramı aracılığıyla açıklanması demektir. Bu açıklamanın diğer bir adı Newton kanunlarıdır. Yani fizik nesnelerin hareketinin nicel bir dille -matematik aracılığıyla- ifadesidir. Bu açıklamada matematik dışında kullanılan başka bir öge daha vardır, bu da Öklid geometrisidir. Fizik cisimlerin Öklidci bir uzay içinde hareketlerini sürdürdükleri varsayılır. Dikkat edilirse bu uzayı gözleyemeyiz. Gözlem konusu olan şey, sadece bir cismin bir yerden başka bir yere hareketidir. Bu hareketin anlamlı olabilmesi, onunla ilgili bir bilgiye ulaşılabilmesi için deney ve gözlemi aşan ögeler kullanılmaktadır. Eğer bu ögeleri değiştirirsek, gözlemin anlamı, fizik dünyaya ilişkin bilgilerimiz, onu anlamlandırmamız da değişmektedir. Nitekim Rölativist fiziğin kullandığı Öklidçi olmayan geometri aracılığıyla yapılan da budur.

Tekrar vurgulamak gerekirse, mesela elimde tuttuğum bir kalemin bilgisi, ilk bakışta sanıldığı gibi sadece o duyu organlarım aracılığıyla o kaleminden aldığım duyu verilerinden ibaret değildir. Gerçi o kalemin kırmızı olması, hafif olması vs özellikleri hep duyumlarım aracılığıyla elde edilen bilgilerdir. Fakat bu bilgilerin taşıyıcısı bir mekan ve zaman’a da ihtiyaç vardır. İşte bu iki öge, deney ve gözlem konusu olmadığı gibi, duyumlarımız aracılığıyla elde edilen bilgilerden de önce gelmektedir.

Diğer bir nokta, bu nesneye ait asıl güvenilir bilgilerin, -burada şüphesiz bilimsel bilgiyi dikkate almamız gerekmektedir- nicel türden olmalarıdır. Duyumlarımızın kişiye özeldir, nicel türden bilgiler ise kişilere göre değişmezler, yani nesneldirler. Duyumlarımız o anki kişisel yaşantılar üzerine kurularak bilgiye (elbette bazı durumlarda enformasyona) dönüşür. Çünkü algılama, bireyin algıladığı şeyin belli bir anda fakına varmasıdır; belli bir andaki yaşantısıdır (experience/ erlebnis). Elimdeki kalemi o andaki yaşantım çerçevesinde fark ederim; kalem o anki duyumlarım dolayısıyla ‘var’dır. Halbuki nicel bilgi bir duyum olmasa da zihnimde vardır; o sadece zihinsel bir işlemdir, zihinsel bir kavramdır.

Duyum, bilgi ve yaşantı arasındaki ilişkinin problematik yönlerine çözüm getirmek sadece Viyana Çevresi’nin sorunu değildir; tüm empirist düşünceyi ilgilendiren bir sorundur.

Çünkü bilgiyi duyumlarla bağı olarak kurgulamak, sonuçta bilgiyi yaşantı temeli üzerine inşa etmek demektir. Bu sonuç, solipsizm de dahil birtakım sorunların doğması anlamına gelmektedir.

Başta Çevrenin kurucusu M. Schlick olmak üzere Çevrenin diğer düşünürleri bir şekilde hep bu sorunla uğraşmışlardır. Daha doğrusu, Çevre düşünürlerinin ele aldıkları sorunlar, doğrudan veya dolaylı bir şekilde bu problemle hep ilgi içindedir. Bu sorunların başında da doğrulama gelmektedir. Doğrulama probleminin aynı zamanda bir anlam ve dil problemi olduğu düşünülürse, Viyana Çevresi'nin sorunları, yani onların tüm araştırma programı da ortaya çıkmış olur.

Yukarıda işaret edildiği gibi doğrulama, metafiziği felsefeden uzaklaştırmanın bir yöntemi olarak görülmüştür. Bilimdeki doğrulama, teorik bir yargının (veya teorik bir kavramın) deney ve gözlemlerle ilişkilendirilmesi; yani bu yolla doğru veya yanlış olduğunun gösterilmesidir. Bilimdeki bu uygulamanın bire bir aynısını felsefeye aktarmak olanağı yoktur; çünkü felsefede bilimdeki gibi deney ve gözlem sözkonusu değildir. Fakat eğer felsefe, metafizik içerikten arındırılmak isteniyorsa, bir şekilde doğrulama işleminin tanımlanması; gözlem ile felsefenin önermeleri arasında bir ilişkinin kurulması da gerekir. Diğer bir ifadeyle felsefeyi, hesabı verilebilir yargılardan oluşturacak şekilde yeniden kurgulamak gerekmektedir.

M. Schlick'in Newton-Kant çizgisindeki zaman-mekan odaklı sorunlara yönelmesinde ve Çevre düşünürleriyle birlikte felsefeyi yeniden inşa etmek istemelerinde, Rölativist fizik kadar modern mantıktaki gelişmelerin etkisini de dikkate almak gerekir. Çünkü modern mantık, doğrulama işleminin felsefe için kullanılmasında, yani istenilen tarzda bir felsefe anlayışının oluşturulmasında çok önemli bir araç konumundadır. Bu mantık sayesinde doğrulama işlemi, daha genel bir ifadeyle gözlem önermeleri ile teorik önermeler arasındaki ilişkilerinin tanımlanması, anlaşılabilir ve açıklanabilir hale gelmesi sözkonusudur. Ayrıca bütün dilsel/zihinsel işlemler de yine Çevre düşünürleri için mantık işlemleri aracılığıyla kavranabilir.

Kısaca, o denem yeni kurulmaya başlanan mantık, felsefi problemlerin istenilen tarz çözümleri için güçlü bir araç konumuna gelmiştir. Fakat birtakım sorunların çözümünde katkı sağlamasına karşılık, mantığın kendisi yeni sorunlara sebep olmuştur. Eğer Viyana Çevresi düşünürlerinin bir mirası varsa, bu miras, dil, düşünce ve mantık üçgeni içinde aranmalıdır.

Viyana Çevresinin felsefe anlayışını karakterize eden “doğrulama” kavramı, mantık sayesinde dilsel bir işlem haline dönüşmektedir. Çünkü bir yanda doğrulanan yargılar, öte yanda bu yargıları doğrulayan, yani gözlemleri dile getiren yargılar ve bunların arasındaki

ilişkiyi kuran kurallar vardır. İşte bu kurallar mantık kurallarıdır ve yargılar da sonuçta dilsel ifadelerdir.

Bu noktada M. Schlick ile birlikte Çevre düşünürlerinin çok iyi farkında oldukları bir hususu hatırlamak yerinde olacaktır: mekan ve zaman kavramalarının anlamını aksiyomatik olarak kurduğumuz bir sistem içinde tanımlamak ve bu sistem aracılığıyla da fizik dünyayı anlamlandırmak sözkonusudur. Öklit dışı geometriler yeni bir fizik dünya tanımlamaktadırlar. Böyle bir dünyanın özelliklerinin belirlenmesinde ise gözlememe ihtiyacımız olmamaktadır. Fizik dünyaya anlam veren formel bir yapı, yani mantıksal bir yapı, dolayısıyla da içeriksiz bir yapı karşımızda durmaktadır.

Bu nokta sanıyorum Newton ile başlayıp Viyana Çevresi düşünürleri ile doruk noktasına ulaşan anlayışı karakterize etmektedir. Çünkü konuşma dilinin sembolik-formel hale getirilmesi Newton fiziğinin matematik yapısının konuşma dili üzerindeki izdüşümüdür: ikisi de formeldir, ikisi de nicel bir dildir ve dolayısıyla içerikten bağımsız bir özellik taşır. Yani, matematik dil Newton sistemi için ne ifade ediyorsa, mantık da konuşma dili için benzeri bir özelliğe sahiptir.

Mantığın tamamen formel bir yapıya kavuşturulması, Leibnitz'in rüyasının da bir bakıma gerçekleştirilmiş olması anlamına gelmektedir: yani düşüncenin yerine geçebilecek, düşünce hatalarına düşmeyecek bir dil kurulmuş olmaktadır.

Fakat bu noktada, formel bir sistem olan Öklid geometrisinin fizik dünya ile olan ve yukarıda işaret edilmiş bir özelliğini hatırlamak yerinde olacaktır. Yani, bu geometri bizim duyularımıza anlam vermekte, onları biçimlemektedir. Sanırım benzeri bir durumun mantık için de geçerli olup olmadığını sormak yerinde olacaktır. Yani, Öklid-dışı geometriler nasıl duyularımıza anlam veriyorlarsa, kullanılan bir mantık sistemi de düşüncemize anlam verir. Bu noktada günümüzde farklı mantık sistemlerinin kurulmuş olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır.

Aslına bakarsanız bence Antikçağdan başlayan gelenek Newton'la devam etti. Bu ortak nokta, fizik dünyanın rasyonel bir tasvirinin verilmesidir

Newton'la başlayan gelenek en olgun noktasına pozitivistlerle ulaştı. Aristoteles kendi fiziğinin felsefesini kendisi kurdu. Newton fiziğinin yani o zihniyetin felsefesi önce Kant ile kuruldu. Viyana Çevresi halkayı daha da genişletti. Çünkü Newton ile doruk noktasına çıkan nicel bir dil ile fizik olayların tasviri, konuşma dilini içine alacak şekilde genişlemiş oldu.

Aralarındaki bütün farklara rağmen Aristoteles fiziği gibi Newton fiziği de bize tabiatın rasyonelleştirilmiş bir tablosunu sunmaktadırlar. Bu rasyonelleştirerek tabiatı anlama

alışkanlığı Aristoteles'ten başlamıştır. . Bu düşünce, fizik dünyanın da rasyonel bir yapıda olduğunu kabul edilmesi üzerine kurulmuştur. Diğer bir ifadeyle Aristoteles bizi dedüktif/rasyonalist bir sistem kurmaya alıştırmıştır. Bu dedüktif rasyonalist sistem doruk noktasına - çok farklı özellikler taşısa da- Newton'la ulaşmıştır. Bu sistem, doğanın tıpkı dedüktif şemada olduğu gibi, rasyonel bir biçimde işlediğini öngörmektedir. Buna Rölativist fizik ve kısmen Kuantum fiziği de eklenebilir. Aralarındaki bütün farklara rağmen bu fizik sistemleri tabiatın rasyonel bir işleyişi olduğunu öngörmektedir. Fakat kaos teorisi günümüzde çok farklı bir tabiat anlayışı sunmaktadır.

Benzeri bir durum mantık sistemleri için de geçerlidir. Hemen hemen 20. asrın başlarında kurulan sembolik mantık, daha sonra ortaya çıkan “çok-değerli mantık”, “modal mantık”, “temporal mantık” gibi sistemler düşüncenin işleyişi konusunda ortak bir noktadan hareket etmektedirler. Bu ortak nokta, dilin sembolleştirilmesinde kullanılan varsayımdır. Bu varsayım, dilin tek anlamlıymış gibi kabul edilip sembolleştirilmesidir. Bu kabul beraberinde ister istemez düşüncenin de belirli bir açıdan görülmesini gerektirir. Halbuki dil çok anlamlıdır, belirsizlikler, kaypaklıklarla dolu bir yapıdadır. Bazı mantıkçılar tarafından “sapkın” olarak nitelenen “puslu mantık” (“fuzzy logic”), hem dilin çok anlamlılık gibi özelliklerini yansıtmak hem de düşüncenin aslında tanımlanmış sınırlarının olmadığı kabulü üzerine kurulmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse, Viyana Çevresi Pozitivizminin sınırlarını ya da mirasını, kaos teorisine ve puslu mantık'a kadar getirmek, buradan sonra da sanırım farklı kabuller üzerine kurulmuş sistemlerden sözetmek yerinde olacaktır.

Bu yeni dönemin bütünüyle günümüzde geçerli olduğunu, bir dünya görüşü halini aldığını veya geniş kuşatımlı bir paradigma oluşturduğunu söylemek olası değildir. Özellikle sosyal bilimler, insan bilimleri ve tarih bilimleri hatta canlı bilim yani biyoloji de dahil olmak üzere bütün bu bilimler hep fiziği örnek almışlardır. Halen de fiziğin nicel, içeriksiz dilini kullanmak ve aynı mantıksal yapıya ulaşmak amacındadırlar. Bu amaç da Viyana Çevresi pozitivismi ile tam bir uygunluk içindedir. Pozitivizmin buradaki büyük etkisini görmemezlikten gelmek mümkün değildir. Sosyal bilimleri “bilimselleştirebilmek” için pozitivismin ilkelerini benimsemek gerekir. Pozitivizmin ilkelerinin benimsenmesi, yani içeriksiz/nicel bir dilin kullanılmasının bedeli, insanı dışta bırakmaktır. Ama yine de -ne pahasına olursa olsun- pozitivismin ilkelerini benimsemeden sosyal bilimlerden, insan ve toplum bilimlerinden sözetmek mümkün görünmemektedir. Pozitivizmin bu bakımdan hala daha etkisi son derece önemlidir ve mutlaka dikkate alınması gerekir. Bu anlayış, sosyal bilimlerin geçmişlerinin çok yeni olmaları dolayısıyla, herhalde daha da devam edecektir. Sosyal bilimler sanırım bir süre daha pozitivismin bilimi yorumlayışına, bilimle ilgili açık

veya örtük kabullerine uymak zorunda kalacaklardır. Fakat pozitivismle uğraşan bir insan olarak bu acı geliyor ama, pozitivismin tanımladığı bilimsellik ölçütlerinin her şeye rağmen sonuna gelmiş gibi görünüyor.

Çünkü hemen hemen 30-40 yıllık geçmişi olan kaos teorisinin tanımladığı bir fizik dünya var; ve bu teori bize Aristoteles'den beri kullandığımız şekliyle “sebep-sonuç” kavramını bir kenara bırakmamız gerektiğini söylenmektedir. Ayrıca “puslu mantık” da dilin ve düşüncenin çok farklı bir yorumunu sağlayan sistem olarak ortadır. Sanırım artık bu yenilikleri dikkate almamız gerekmektedir. Bunları dikkate almadan, bana öyle geliyor ki tabiatın kavranılmasındaki gerekli köklü değişikliği anlayamayız.

Elbette Pozitivism özellikle sosyal bilimlerdeki etkisini halen daha sürdürmek zorundadır. Pozitivism bence rasyonel dedüktif şemanın en yetkin felsefi örneğidir. Bu örnek, insan bilimlerinin toplum bilimlerinin tarih bilimleri ve canlı bilimlerinde daha bir süre daha gündemde kalmak durumundadır. Çünkü henüz “bilim modeli” olarak henüz başka bir paradigmaya sahip değiliz; eskisinden farklı bir “bilimsellik” modelimiz yok. Ama başta fizik dünya olmak üzere sosyal bilimlerin ve insan bilimlerin konusunu, Newtoncu anlayışın rasyonalist dedüktif şemasının dışında, nasıl yorumlayacağımızı da öğrenmemiz gerektiğini düşünüyorum. Böyle bir değişiklikte birlikte özellikle sosyal bilimlerin de yeni bir atılım içerisine gireceğine inanıyorum. Sosyal bilimleri Newtoncu anlayışa göre kurmak istemek güzel bir şey; ama toplum zaten rasyonel değil, insan ise hiç değil. Kaldı ki geleneksel fizik bilimlerinin doğanın çok basitleştirilmiş modellerini dikte ettirdikleri de bir başka gerçek. Yani her şeye rağmen pozitivism bir süre daha etkisini sürdürecektir, sürdürmek zorunda; insanı ve toplumu onun öngördüğü şekilde tasarlamak zorundayız. Ama kanaatim o ki o da yerini zamanla daha genç sistemlere bırakacaktır.

Beni dikkatle dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Şafak Ural,
İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü,
Mantık Anabilim Dalı